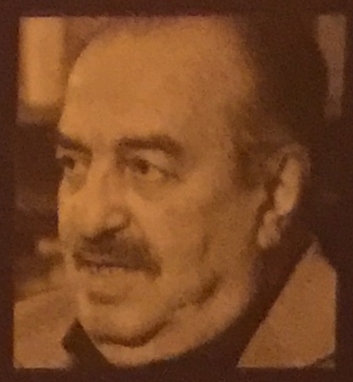
TÜM BİLDİKLERİNİZ TARİH OLACAK ÖZEL SAYI 14 | 2019 | FİYATI 25 TL | KKTC 27 TL

ISSN 2148-919X

Derin Tarih

"Ömer (ra) Anılınca Adalet Anılmış Olur"

Prof. Dr. Mustafa Fayda

Dört Halife Devri

Hz. Ebubekir (ra) ❁ Hz. Ömer (ra) ❁ Hz. Osman (ra) ❁ Hz. Ali (ra)

Sayı Editörü: Adnan Demircan

Âdem Apak • Adnan Adıgüzel • Ahmet Güzel • Ali Öztürk • Cafer Acar • Cahid Kara • Cahit Külekçi • Casim Avcı • Cuma Karan • Emine Peköz
Eyüp Baş • Fatih Erkoçoğlu • Feyza Betül Köse • Halit Çil • Hüseyin Güneş • İhsan Süreyya Sırma • İsmail Taşpınar • Kadir Pektaş
Kasım Şulul • Mahmut Kelpetin • Mehmet Salih Arı • Mehmet Görmez • Mehmet A. Kapar • Mehmet Ali Kapar • Mithat Eser
Mustafa Demirci • Osman Aydınlı • Ömer Sabuncu • Rıza Savaş • Şaban Öz • Tahsin Koçyiğit • Yusuf Ziya Keskin

İÇİNDEKİLER

01 **Bizden Size**
Mustafa Armağan

05 **Takdim**

06 **Dört Halife'nin Özellikleri**
Adnan Demircan

08 **Hürmet Geleneği**
Ali Öztürk

12 **Bey'at**
Mehmet Ali Kapar

16 **Hz. Ebubekir'e (ra) Beyat**
Şaban Öz

22 **Ridde Olayları**
Mehmet Salih Arı

36 **Mısır'ın Fethi**
Mahmut Kelpetin

40 **İskenderiye Kütüphanesi**
Mehmet Ali Kapar

44 **Hz. Ömer'in (ra) 10 Yönetim Prensibi**
Halit Çil

50 **Suriye Fetihleri**
Osman Aydınlı

58 **Halicü Emiri'l-Müminin**
Fatih Erkoçoğlu

62 **Sâsânîlerin Yıkılışı**
Cafer Acar

66 **Mecûsîler**
Cahid Kara

74 **Yahudi Sürgünü**
Ömer Sabuncu

90 **Anadolu'nun Fethi**
Cuma Karan

94 **Anadolu'da Râşid Halifeler**
Ahmet Güzel

120 **Cennetteki Uzuv**
Mithat Eser

124 **Halife Hassasiyeti**
Yusuf Ziya Keskin

134 **Hz. Osman (ra)**
Cahit Külekçi

138 **Büyük Fetih Hareketleri**
Adnan Adıgüzel

152 **Cemel Vakası**
Hüseyin Güneş

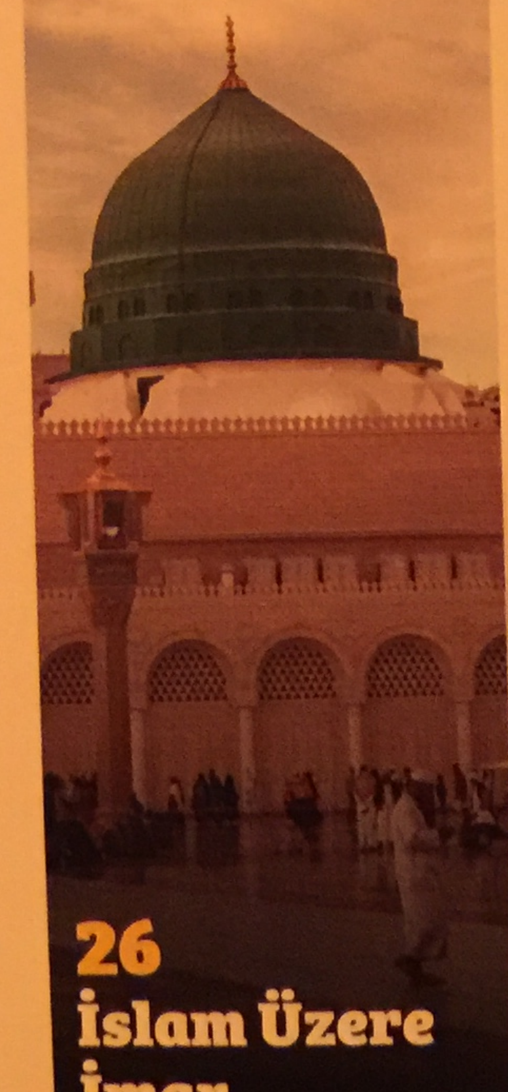
70 **Hz. Ömer'in (ra) Toprak Politikası**
Adnan Demircan

98 **Bizans Topraklarında Büyük Fetih**
Casim Avcı

164 **Sahâbe Hanımlar Siyasette**
Rıza Savaş

26 **İslam Üzere İmar**

142 **Hz. Osman (Ra) Nasıl Şehit Edildi?**

Türk Edebiyatında Dört Büyük Sahâbeye Hürmet Geleneği

Onları Sevmek İslam Akaidinin Süsü

Türk edebiyatında dört halifeye gösterilen hürmetin kökleri Orta Asya ulemasından miras kalmıştır. Kâbe'nin dört rüknü gibi din binasının dört sağlam direği olarak tavsif edilen Râşid Halifelerin edebiyatımızdaki latif ve silinmez izleri.

Dört Halife yürüyorlar kolkola
Ebûbekir, Ömer, Osman ve Ali
Nuri Pakdil

ALİ ÖZTÜRK a.ozturk@istanbul.edu.tr

Her edebiyat, üzerinde neşvünema bulduğu kültür ve medeniyet havzasının bir mahsulüdür. Bu yüzden kendisine referans aldığı tarihî ve efsanevî şahıslar kadrosunu vücut bulduğu iklimden seçer. İslam edebiyatlarında da bu zemin, tabii olarak İslam medeniyetidir ve kök şahsiyetleri peygamberler, sahâbeler, âlim ve ârif kişiler ile destansı özellikleriyle öne çıkmış kahramanlardır. Türk edebiyatı da İslamiyet'le birlikte yeni karakterler üzerinden yürümüştür. Bu yüzden İslamî Türk edebiyatında dünyevî iktidar ve ihtişamı Süleymansız, sabrı Eyyüb'süz, sûret ve siret güzelliğini Yusufsuz, adaleti Ömersiz, yiğitliği Alisiz, tâc ve tahttan yüz çevirmeyi İbrahim Edhemsiz anlatmak neredeyse imkânsız gibidir. Bu çerçevede Allah Resulü'nün (sas) dört seçkin arkadaşı da kendilerine özgü vasıfları ve diğer sahâbeler arasında meşhur oldukları cihetleriyle edebiyata mevzu bahis olmuşlardır.

İslamî Türk edebiyatında çâr yâr, çehâr (veya çihâr) *yâr* (dört dost), çâr yâr-ı güzîn, çehâr yâr-ı güzîn (dört seçkin dost) olarak isimlendirilen bu sahâbeler, çoğunlukla bir arada ve hilâfet sırasına göre bahis mevzuu edilmiştir. Hz. Peygamber'in

en yakın arkadaşı olması hasebiyle Hz. Ebubekir (ra) Türk şairlerce insanların Peygamber'den sonra en faziletlisi ve ümmetin en hayırlısı olarak görülmüştür. Hz. Peygamber'i koşulsuz desteklediği için "sıddîk", onun tarafından cehennemden azad edildiği kendisine müjdelendiği için "atîk" lakaplarına mazhar olmuş ve Türk edebiyatında bu vasıflarıyla zikredilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in hicreti esnasında ona mağara arkadaşlığı yaptığı için "yâr-ı gâr" olarak ve yine bu arkadaşlıktan ötürü sâniye's-neyn (ikinin ikincisi) olarak nitelendirilmiştir.

Hz. Ömer (ra) Türk edebiyatında, İslama girişiyle birlikte Müslümanların güçlenmesiyle, İslamın ikinci halifesi olarak emîrü'l-mü'minîn sıfatını almasıyla, en çok da adaletin sembol karakteri olmasıyla şöhret bulmuştur. Hakkı batıldan ayırması sebebiyle Hz. Peygamber tarafından ona verilen "Faruk" lakabı da adeta isminin lâzım-ı gayr-ı müfarığı olmuştur.

Hz. Osman (ra) hayâ ve hilim sahibi oluşuyla, cömertliğiyle şöhret bulmuş ve Türk edebiyatında ziyadesiyle bu özellikleri konu edilmiştir. Hz. Peygamber'in iki kızıyla birbiri ardınca evlenmesi münasebetiyle de "zinnureyn" (iki nur sahibi) lakabıyla anılmıştır. Ayrıca İslam tarihinde önemli bir hizmet kabul edilen Kur'an'ı cem etmesi dolayısıyla "Câmiu'l-Kur'an" unvanına lâyık görülmüştür.

Çâr-yârın dördüncüsü Hz. Ali (ra), Şeyh Galib'in muhteşem benzetmesiyle şairin maksadını fâş ettiği Rubâî'nin son mısraı gibidir ve diğer üç sahâbeden farklı olarak Türk edebiyatında daha geniş bir yer bulmuştur.[1] Zira o, Hz. Peygamber'in ev halkından biridir, amcası Ebu Talib'in oğludur. İslam tarihinde cesurluğu, yiğitliği ve ilmi ile meşhur olan Hz. Ali, Türk edebiyatında da bu vasıflarıyla öne çıkmıştır. Ayrıca çatallı ucuyla meşhur olan kılıcı Zülfikar ve Hz. Peygamber tarafından kendisine hediye edilen bineği Düldül de kültür ve edebiyatımızda Hz. Ali ile özdeşleşmiştir. Ebû Türab, Esedullah, Murteza, Haydar, Kerrâr lakaplarına şiirlerde sıkça rastlanmaktadır.

Türk edebiyatında çâr-yâr-ı güzîn'e dair şiirlerin geçmişini *Kutadgu Bilig* ve *Atabetü'l-Hakâyık*'a kadar götürmek mümkündür. Her iki eserde de peygamberimizden sonra dört halifeyi öven kısımlar bulunur. Ahmet Yesevî dört dostu anlattığı hikmetlerinde, diğerlerinden ayrı tuttuğu ve "Mağara dostu" olarak nitelendirdiği Hz. Ebubekir'i, ikinci dost olarak adalet sahibi Hz. Ömer'i, üçüncü dost olarak hayâ sahibi Hz. Osman'ı ve dördüncü dost olarak da Hak Arslanı Hz. Ali'yi methetmiştir.

Anadolu sahasında Türk edebiyatının öncülerinden olan Âşık Paşa da dört büyük sahâbeyi tek tek methettikten sonra şunları söyler:

Ahmed Yesevî'nin bir tasviri.

İslam tarihinde hilafet meselesi bağlamında meydana gelen siyasî ayrışmalar yüzünden bazı müfrit grupların Hz. Ebubekir (ra), Hz. Ömer (ra) ve Hz. Osman'ı (ra) hedef alan söz ve tavırları Türk şairleri tarafından kabul görmemiş, bilakis tenkide uğramıştır.

Bunları anmak gönüller saykalı
Ol Ebu Bekr ü Ömer Osman Ali

Dilimizden adları eksilmesin
Gönlümüzden dadları kesilmesin

Hem bunlardan hoşnud olsun şahımız
Rahmet içre dutsun ol Allah'ımız

Kim bunlardır kamunun yüzü suyu
Bunlara verdi Çalap görklü huyu

Bunların yüzü suyu için ey Kerîm
Âşık'a sen rahmet eyle ey Rahîm

Bunlarınla bile kopmak rûzı kıl
Yarın anda cümlemize ey Celîl[2]

Bütün sahâbeler, isimleri zikredildiğinde en derin saygı ifadeleriyle (radiyallahu anh: Allah onlardan razı oldu) şeklinde anılır; ancak dört halife birçok meziyetleriyle öne çıkar. Bu hususî saygının gerisinde dört sahâbenin Hz. Peygamber'in yakın arkadaşları olmaları, ayrıca hepsiyle sıhriyet bağının bulunması, katıldığı savaşlarda maddî-manevî en büyük destekçisi olmaları ve tabii ki sırasıyla İslamın ilk dört halifesi olmaları sayılabilir. Zaman zaman kimi şairler Hz. Ebubekir ya da Hz. Ali adına uzun şiirler kaleme alsalar da "çâr-yâr" ortak unvanına bağlı kalarak bu dört sahâbeyi birbirinden ayırmazlar; ancak Hz. Ebubekir bunların "ulusu" olarak kabul edilir:

Ömer ü Osman Ali Mustafa yârenleri
Bu dördünün ulusu Abû Bekr-i sıddık'tır[3]

"Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi"

Şairler İslam dinini dört sağlam direk üzerine kurulu bir binaya, özellikle de saraya benzetirler. Dört sahâbeyi de din sarayının dört direği ya da dört kemeri olarak hayal ederler. Çâr-yâr'ın menakıbını anlatan Abdî, dört sahâbeyi din ve şeriat şehrini koruyan dört sağlam kaleye benzetmiş; her birini, bânisi Allah olan bir kubbenin üzerine oturduğu dört direk, Hz. Muhammed'i de o binanın en tepesindeki muhteşem kule olarak tasavvur etmiştir.

Çâr yârı çâr rüknü kubbenin
Kulle-i zîbâsı Ahmed'dir onun
Bânîsi kimdir desen Bârî'dir
Her müşâbihden hem ol ârîdir[4]

Çâr-yâr için yazdığı medhiyede Nâbî şeriat kaidelerinin üzerine kurulu olduğu din binasını Kâbe'ye benzetmiş; dört sahâbeyi de tıpkı Kâbe'nin dört rüknü gibi din binasının dört sağlam direği olarak tavsif etmiştir:

Asl-ı esâs-ı hâne-i dindir çehâr-yâr
Erkân-ı kasr-ı dîn-i mübîndir çehâr-yâr
...
Din Kâbedir kavâid-i şer'-i mübtenî
Ol beyte çâr rükn-i rekîndir çehâr-yâr

Azmizade Hâletî farklı bir bakış açısıyla dört sayısından hareketle dört sahâbeyi varlık âleminin dört unsuruna benzetir. Ona göre dünyayı güneş gibi aydınlatan bu sahâbelerin her biri, padişahlara lâyık iri taneli inciler misali tek tek kıymetli şahıslardır. Nasıl ki maddi âlemin temeli anasır-ı erbaa denilen su, hava, ateş ve topraktan teşekkül etmişse, insan bedeni gibi olan İslam dininin temelinde de bu dört seçkin sahâbe bulunmaktadır:

Cism-i insâna döndü dîn-i mübîn
Unsuru oldı çâr-yâr-ı güzîn[5]

Çar-yârın sözleri, Allah'ın kelamı ve Hz. Peygamber'in sözlerinden sonra en muteber söz olarak kabul edilmiştir:

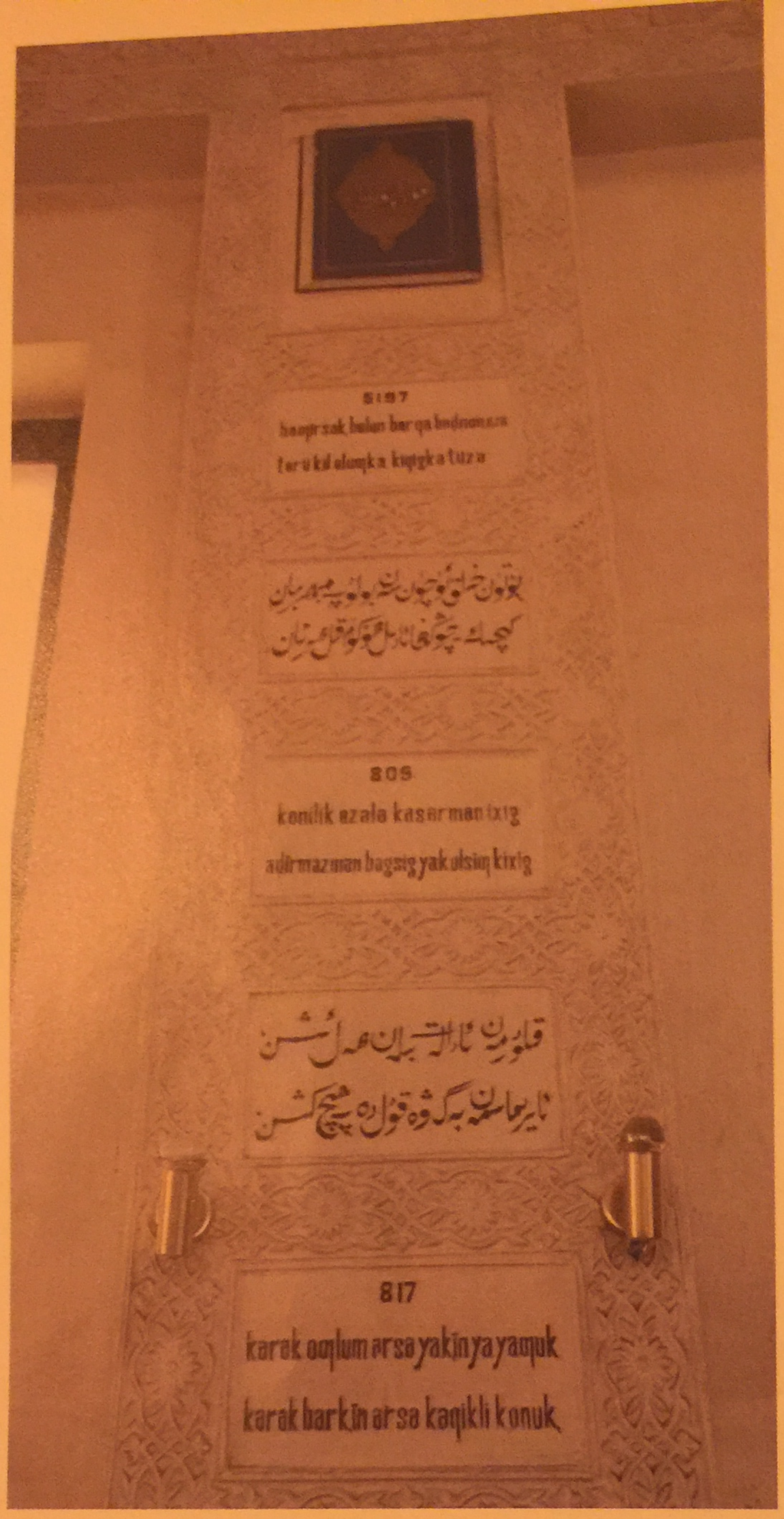
Oldu bî-ihtilâf-ı çün ü çirâ
Cümleden muteber kelâm-ı Hudâ

Ba'deî ser-be-ser hadîs-i Resûl
Oldu bî-şekk müsellem ü makbul

Sonradan çâr-yâr-ı zî-şânın
Yani ol çâr rükn-i İmânın

Sözleri birbirinden efdaldir
Kendiler birbirinden efdaldir[6]

Hz. Peygamber'den sonra insanların en faziletlisi olan bu dört sahâbeyi sevmek İslam akaidinin süsü, bezeği gibi görülmüştür:

DÖRT HALİFEYE MUHABBET ORTA ASYA'DAN GELİYOR

Edebî müktesebata göz atıldığında ehlibeyttен olması sebebiyle Hz. Ali (ra) için yazılan şiirler/eserler istisna tutulursa Türk edebiyatında dört sahâbenin asla birbirinden ayrı düşünülmediği söylenebilir. Türk İslam edebiyatında dört sahâbeden bahsetmek, onları methetmek bir gelenek hâline gelmiştir. Orta Asya'da Yusuf Has Hacip, Edip Ahmet Yüknekî, Ahmet Yesevî'den beri süregelen bu gelenek Anadolu sahası şairleri tarafından da sürdürülmüştür. Türk edebiyatının vazgeçilmez şahıs kadrosunda yer alan dört sahâbeyle ilgili azımsanmayacak bir müstakil külliyat da meydana getirilmiştir. Öte yandan, cami kubbelerinin üzerinde yükseldiği dört sütunun üstünde sırasıyla Ebubekir, Ömer, Osman, Ali (ra ecmain) adlarının hat levhaları ile işlenmesi ile şairlerce bu sahâbelerin İslam binasının dört direği olarak görülmesi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu da belirtmek gerekir. Hilye levhalarının dört köşesinde dört sahâbenin isimlerinin birbirinden güzel hatlarla yazılmış olması da bu anlayışın mahsulüdür. Sonuç olarak edebî geleneğimizdeki dört sahâbe tasavvurunu, onların Hz. Peygamber'den (sas) sonra örnek kişiliklerini yansıtmaya ve İslam kubbesini muhafaza etmeye yönelik itidalli ve istikrarlı bir anlayışın tezahürü olarak değerlendirmek mümkündür.

olan bu isimler sırasıyla hilafet görevine getirilmiş ve İslam tarihinde Râşid Halifeler olarak anılmışlardır. İslam tarihinde hilafet meselesi bağlamında meydana gelen siyasî ayrışmalar yüzünden bazı müfrit grupların Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı hedef alan söz ve tavırları Türk şairleri tarafından kabul görmemiş, bilakis tenkide uğramıştır.

Dört halife literatürü

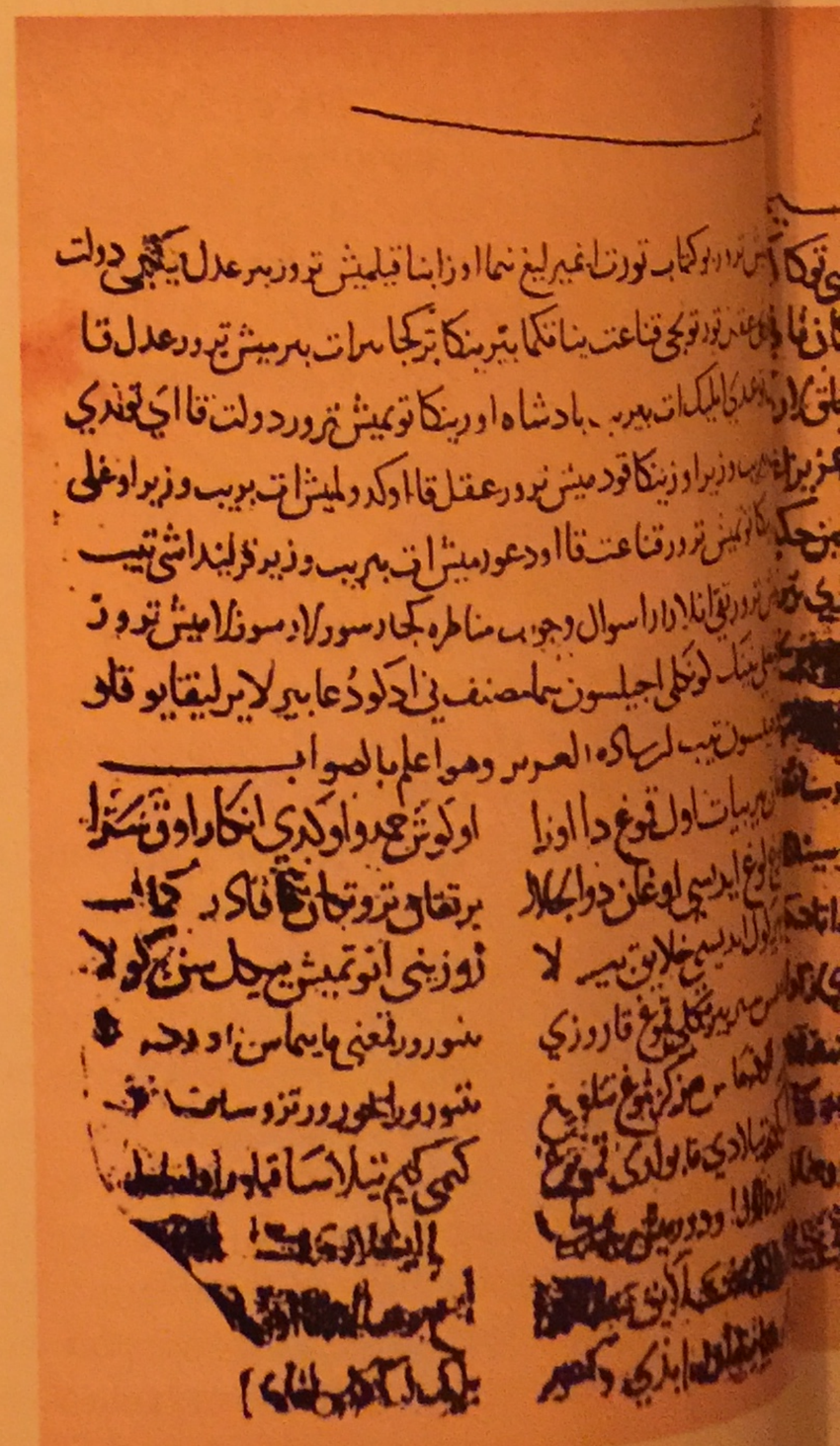
"Mustafâ'nın ümmetiyim, çâr-yârın dostu" diyerek kendisini Hz. Muhammed'in ümmeti ve Hz. Peygamber'in dört arkadaşının dostu gören ünlü Halveti şairi Dede Ömer Ruşenî (ö. 892/1487) Hz. Peygamber'in damadı Hz. Ali'yi sevmemenin Hâricilik, Hz. Ömer ile Hz. Ali'nin arasını ayırmanın Râfızîlik demek olacağı inancındadır:

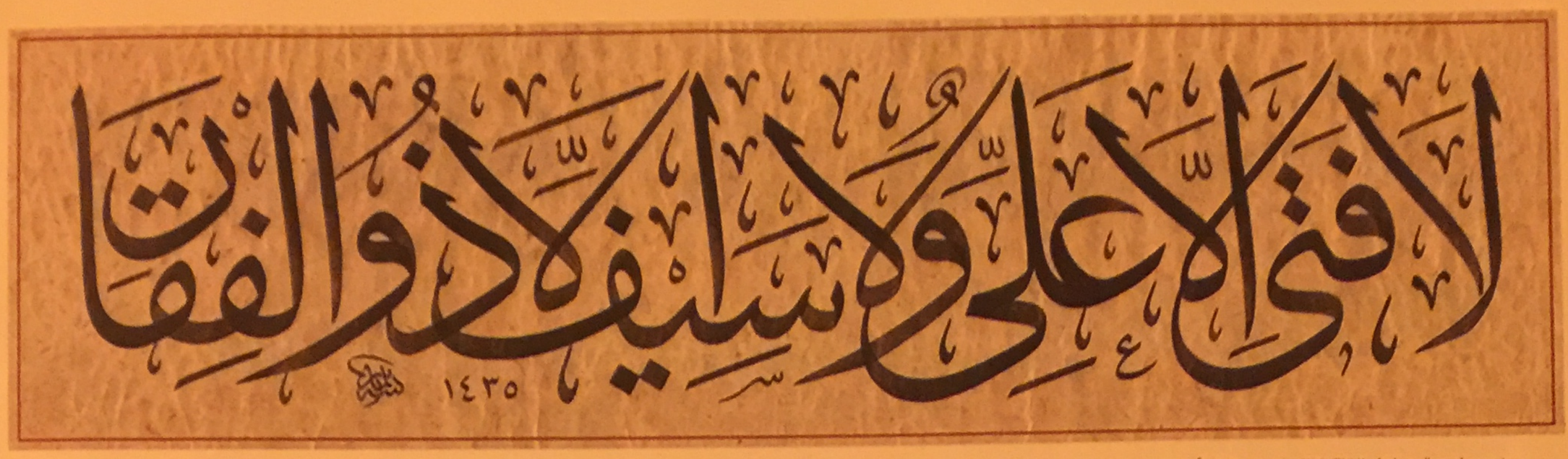
Hâricîyim sevmesem damadını peygamberin
Râfızîyim fark edersem Haydar'ı Fârûk'dan[8]

Benzeri bir tavır Elmalılı Vâhib Ümmi'de de görülür.[9] Ehlibeyt sevgisinin bir nişanesi olarak Hz. Ali için yazdığı "Lâ fetâ illâ 'Âlî lâ seyfe illâ Zü'l-fekar" nakaratlı 31 bendlik murabbaı bulunan Vâhib Ümmî, diğer üç sahâbeyi gerçek veliler olarak görmüştür:

Ömer Osmân ism-i Âlî Ebûbekir gerçek velî
Bunlar ile yâr olmasam yârân nedir bilmez idim

Ona göre Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a dil uzatanlar gerçek mânâda Hak âşığı olamazlar:

Elmalılı Vâhib Ümmi'nin Ehlibeyt sevgisinin bir nişanesi olarak Hz. Ali için yazdığı 31 bendlik murabbaında geçen "Lâ fetâ illâ 'Alî lâ seyfe illâ Zü'l-fekar" nakaratı.

Ebûbekir Ömer Osmân'ın adlarına söversen sen
İkrâr etmezsen onlara eremezsin âşıklığa

Dört sahâbe ile ilgili klasik edebiyatımızdaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak Türk İslam edebiyatına bir bütün olarak bakıldığında dört sahâbe ile ilgili meydana getirilen literatür genel bir değerlendirmeyle şöylece tasnif edilebilir:

1- Divan ve mesnevilerde genellikle dört sahâbenin isimleri bir arada zikredilerek kendilerine mal olmuş meziyetleri dile getirilmiştir. Özellikle sıdk, adalet, hayâ ve ilim/cesaret konularında tarihî referans kişisi olarak anılmışlardır.

2- Hz. Peygamber'in konu edildiği naatlarda onun dört seçkin arkadaşı sıfatıyla yer almışlardır. Kimi şairler, Hz. Peygamber'e yazıldığı gibi dört sahâbe için de naatlar yazmışlardır. Çoğunlukla Hz. Peygamber'e yazılan naatlardan sonra dört seçkin sahâbe için hususî medhiyeler yazılagelmiştir. Rûhî-i Bağdadî Çâr-yâr methiyesine, "Dersen ki bula nazmın avâlimde itibâr / Dîbâce-i kelâmını kıl medh-i çâr-yâr" mısraıyla başladığı methiyesinin sonunda:

Rûhiyâ ol çâr-yârın eyledin medhin tamam
İki âlemde muîn olsun sana ol çâr imâm
Biri ol çârın enîsin ola biri mûnisin
Biri yârın ola biri hem-demin rûzı kıyam[10]

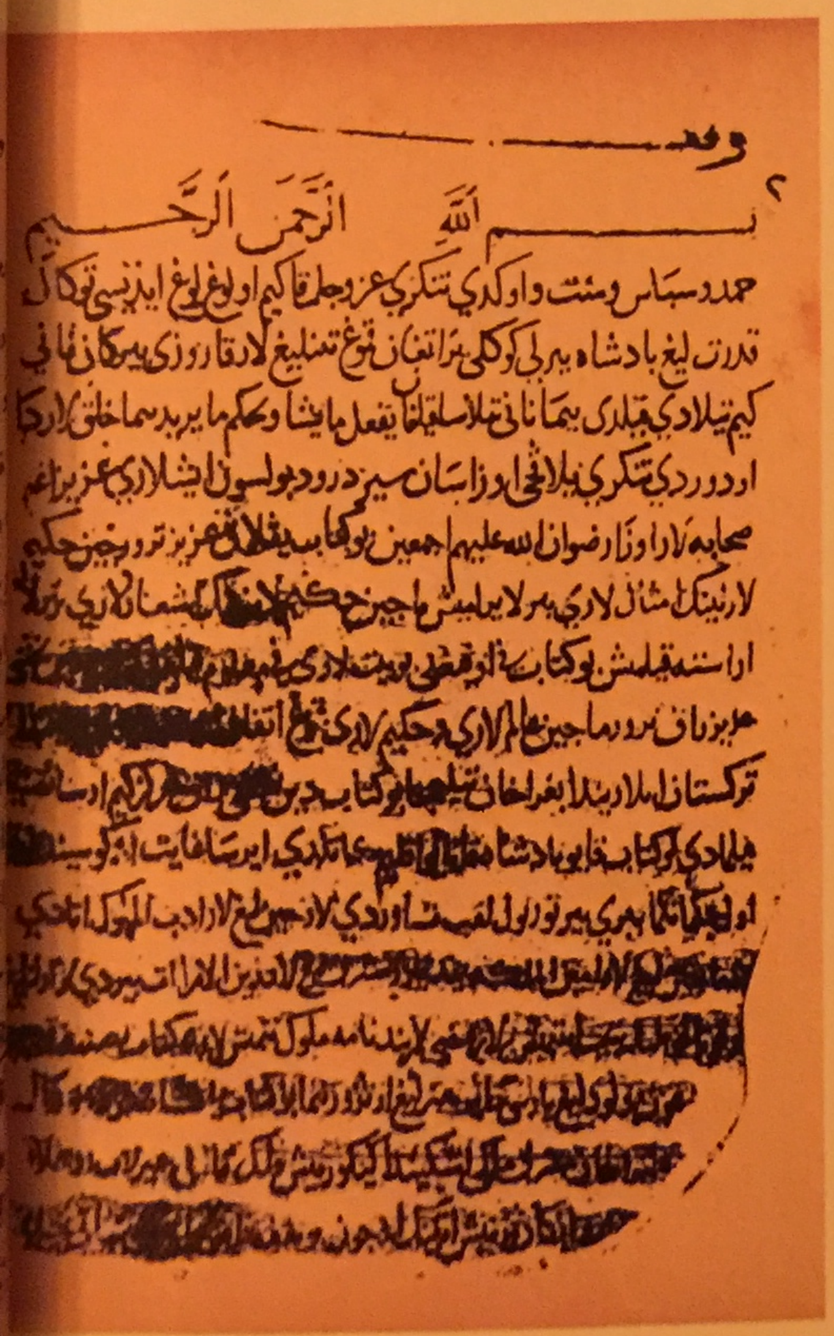
diyerek aslında bu medhiyeyi hem şiirinin dünyada itibar görmesi, hem de ahirette kendisine yardımcı olması temennisiyle yazdığını ifade etmektedir. Genellikle dört sahâbe birbirinden ayrı düşünülmez; ancak ehlibeytten olması sebebiyle Hz. Ali için müstakil naatlar yazılmıştır. Ayrıca Mevlânâ'nın Hz. Ebubekir'in soyundan geldiği için Şeyh Gâlib tarafından Hz. Ebubekir'in vasıflarından bahseden bir şiir yazdığını da hatırlatmak gerekir. Çâr-yâr ile ilgili şiirler genellikle medhiye tarzındadır. Farklı bir form olması sebebiyle Şeref Hanım'ın "El-amân ey Çehâr-yâr-ı güzîn / Olun Allâh içün fakîre mu'în" diyerek çâr-yârdan istimdat dileyen müseddesini de zikretmiş olalım.

3- Çehâr yâr-ı güzîn konu alan müstakil manzum eserler yazılmıştır. *Menâkıb-ı Çâr-yâr* Hacı Abdî'nin *Fezâil-i Hulefâ-i Râşidîn ve Hasâil-i Çehâr-yâr-ı Güzîn*[11] isimli mesnevisi bunlardan biridir. Hz. Peygamber için hilye yazıldığı gibi dört sahâbe için de hilyeler yazılmıştır. Şeyhülislam Esad Mehmed Efendi'nin (ö. 1034/1625) Gülistân-ı Şemâil'i ile İbrahim Cevrî (ö. 1065/1654) *Hilye-i Çehâr-yâr-ı Güzîn*'i bu türün bilinen eserleridir.[12]

4- Aynı minvalde mensur eserler de yazılmıştır. Şemseddin Sivâsî (ö. 1006/1597)'nin *Menâkıb-ı Çehâr-yâr-ı Güzîn* ve Veliyyüddin b. Halil el-Bükâî[13] (ö. 1184/1770)'nin *Ravzatü'r-reyâhîn* isimli eseri bu konuda mensur olarak yazılan menakıp kitaplarıdır.

Yazımızı Elmalılı Ümmî Sinan'ın duâ mahiyetindeki şu mısralarıyla sonlandırmış olalım:

Ebû Bekir Ömer Osman Ali'nin
Burhânıdır onlar İslâm yolunun
Hürmetine Mevlâm cümle velinin
Bizi güzel Muhammed'den ayırma[14]

Türk edebiyatında çâr-yâr-ı güzîn'e, yani dört seçkin dosta dair şiirlerin geçmişini *Kutadgu Bilig* ve *Atabetü'l-hakâyık*'a kadar götürmek mümkündür. *Kutadgu Bilig*'in Kahire nüshasının ilk sayfası (Mısır Millî Ktp., nr. 168).

Ali Öztürk
Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Dipnotlar:

1. Bu konuda bkz. Meliha Yıldıran Sarıkaya, "Türk Edebiyatında Hz. Ali", *Hz. Ali Sempozyumu*, (Bildiri Kitabı) Bursa 2005, s. 213-241.
2. Aşık Paşa, *Garibname*, (Haz.: Kemal Yavuz) İstanbul 2000, s. 32.
3. Mustafa Özçelik, *Bizim Yunus*, Eskişehir 2010, s. 160.
4. Abdî, *Menâkıb-ı Çâr-yâr*, Süleymaniye Ktp. Kemankeş 411, 124/a.
5. Azmizâde Hâleti, *Dîvân*, (Haz.: Bayram Ali Kaya), Kültür ve Turizm Bakanlığı (e-kitap), Ankara 2017, s. 63.
6. Hüseyin Ayan, *Cevri Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Erzurum 1981, s. 283.
7. Ayan, age., s. 283.
8. Orhan Kemal Tavukçu, *Dede Ömer Ruşeni Hayatı Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni*, (Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap), s. 164.
9. Ali Torun, "Vahib Ümmî Divanı", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, şiir nu: 210 ve 355.
10. Bağdatlı Rûhî, *Külliyât-ı Eş'âr-ı Rûhî-i Bağdâdî*, İstanbul 1870, s. 4-6.
11. Aynur Kurt, "Türk Edebiyatında Çehâr-Yâr-ı Güzîn: Abdî'nin Fezâil-i Hulefâ-i Râşidîn ve Hasâil-i Çehâr-Yâr-ı Güzîn Adlı Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi III*, (2015) s. 107-126.
12. Mustafa Uzun, "Hilye", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, C. 18, s. 46.
13. Bk. Musa Alak, "Ordu Şeyhi Veliyyüddîn b. Halîl el-Bükâî: Hayatı, Eserleri ve Zübdetü'l-Kavâ'id [ve] 'Ukdetü'l-Fevâ'id'i", *İslami İlimler Dergisi*, Yıl: 13, C. 13, Sayı: 1, s. 30.
14. Elmalılı Ümmi Sinan, *Dîvân*, (Haz.: Azmi Bilgin), s. 147.